

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет філології, історії та політико-юридичних наук
Кафедра української мови, літератури, культурології та журналістики

Середня освіта (Українська мова та література)

014.01 Середня освіта (Українська мова та література)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

РОМАН ПАНАСА МИРНОГО ТА ІВАНА БІЛИКА
«ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?»:
СЕМАНТИЧНА ПОЛІФОНІЯ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ

студентки **Осадчої Лідії Петрівни**

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови, літератури, культурології та журналістики **О. М. Капленко**

Рецензент – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови, літератури, культурології та журналістики **Н. І. Михальчук**

Рецензент – канд. філол. наук, лектор Центру практичної освіти «Накипіло», виконавчий директор видавництва **Yakaboo Publishing**
К. П. Ісаєнко

Допущено до захисту

в. о. завідувача кафедри – доктор філологічних наук, професор **Н. І. Бойко**

Ніжин – 2024

АНОТАЦІЯ

Осадча Л. П. Роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»: семантична поліфонія художніх образів

У магістерській роботі об'єктом детального поетикального дослідження було обрано роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

У першому розділі було реалізовано огляд історичного контексту та його вплив на становлення художніх образів у романі, а також здійснена сучасна літературознавча рецепція творчості Панаса Мирного.

Другий розділ магістерської роботи присвячено детальному аналізу художніх образів роману. Головний акцент здійснено на майстерному моделюванні психологічних типів, їхній достовірності і внутрішній суперечливості, представлених у формі семантичної поліфонії.

Результати наукового дослідження можуть бути використані у підготовці спецсеминарів та спецкурсів із сучасної української літератури.

Ключові слова: художній образ, психологізм, семантична поліфонія, Панас Мирний, Іван Білик, роман.

ANNOTATION

Osadcha L. The novel by Panas Myrny and Ivan Bilyk "Do the oxen roar like the manger is full?": semantic polyphony of artistic images

In the master's thesis, the novel by Panas Myrny and Ivan Bilyk "Do the oxen roar when the manger is full?" was chosen as the object of detailed poetic research.

In the first chapter, an overview of the historical context and its influence on the formation of artistic images in the novel was carried out, as well as a modern literary reception of the work of Panas Myrny.

The second chapter of the master's work is devoted to a detailed analysis of the novel's artistic images. The main emphasis is on masterful modeling of psychological types, their reliability and internal contradiction, presented in the form of semantic polyphony.

The results of scientific research can be used in the preparation of special seminars and special courses on modern Ukrainian literature.

Key words: artistic image, psychologism, semantic polyphony, Panas Myrny, Ivan Bilyk, novel.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження.....	11
1.1. Вплив історичного контексту на становлення художніх образів у романі	11
1.2. Сучасна літературознавча рецепція творчості Панаса Мирного.....	24
РОЗДІЛ 2. Семантична поліфонія художніх образів у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».....	30
2.1. Поліфонія художнього образу Чіпки Варениченка.....	30
2.2. Образ Грицька Чупруненка.....	39
2.3. Розмаїтий образ Галі.....	43
2.4. Психологічна неоднозначність образу Христі.....	46
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Актуальність теми. Творчість Панаса Мирного є одним із найбільш визначних феноменів української літератури другої половини XIX – початку XX ст. Праці письменника – невичерпне джерело для дослідження українських традицій, звичаїв; вони розкривають історію боротьби українського народу за свою ідентичність, монументальну епопею життя українського села, розлогим психологічним дискурсом.

Сьогодні інтерес до літературної спадщини Панаса Мирного в літературознавчій науці не згасає. Мистецький доробок Панаса Мирного став об'єктом дослідження багатьох літературознавців і критиків.

Творчість Панаса Мирного була високо поцінована ще його сучасниками, проте багато з них не мали повного доступу до його творів, тому постать його була не до кінця розкритою. Зокрема, Омелян Огоновський писав про Панаса Мирного, що він відомий на теренах України своїми творами, але відомостей про нього дуже мало. Значна частина письменників видавали свої твори, ховаючи справжні прізвища під псевдонімами. Сам автор писав, що хронологія та історія його життя мало важливі, значно важливішими він вважав літературні твори, ті що уже написав або ті, які він напише в майбутньому [9].

Відомий літератор Михайло Павлик поставив твори Панаса Мирного у ряд із найкращими творами європейської літератури реалістичної школи. Іван Франко відгукувався про Мирного, як про одну з найвеличніших постатей української літератури, називав його визначним письменником, який вміє малювати літературні образи, вміло та влучно характеризуючи дійових осіб, заглиблюючись у їх психологію. Михайло Коцюбинський писав у листі до Панаса Мирного, що він найбільш шанований ним український письменник, окраса національної літератури [32].

Історик літератури, академік Сергій Єфремов ставив Панаса Мирного поруч із Іваном Нечуєм-Левицьким як майстра українського літературного

письменства того часу. Порівнюючи творчість письменників, дослідник зазначав, що Панас Мирний видає небагато творів, рідко тішить читача новими витворами свого пера. Він менш популярний та до кінця своєї літературної кар'єри беззаперечно є напівмістичною особистістю, не розгаданою і не оціненою, навіть у загальних рисах. Його справжнє ім'я не було відоме широкій громадськості, на відміну від Івана Левицького [9].

У двадцятому столітті постать Панаса Мирного стала предметом дослідження таких радянських науковців, як М. Грицай «Панас Мирний: нарис життя і творчості»; С. Зубков «Великий реаліст»; М. Сиваченко «Корифей української прози: нарис життя і творчості Панаса Мирного»; Є. Крилюк «Панас Мирний: нарис життя і творчості»; Н. Москаленко «Прислів'я та приказки у творах Панаса Мирного»; Л. Хінкулова «Панас Мирний (1849–1920)»; В. Черкаський «Панас Мирний сміється: Гумор і сатира у творах класика»; «Панас Мирний. Біографія»; «Художній світ Панаса Мирного», М. Шумило «У широких берегах». На всі ці дослідження мали вплив історичні умови, в яких це відбувалося. У них простежується певна кон'юнктурність та заангажованість, але кожна з них вносила щось нове у розуміння творчого та життєвого шляху письменника.

У працях, написаних в часи незалежної України, дослідники зосередили свою увагу на загальних аспектах творчості письменника та його біографії. В цей час його творчий здобуток досліджують Я. Кодлюк, Г. Одинцова, М. Наєнко, В. Скуратівський та багато інших науковців.

Сучасна літературознавча наука, завдяки застосуванню нових методів й методологій аналізу художнього слова через призму історії, лінгвістики, психології та соціології, активно переосмислює творчість митців, що часто зазнавали заідеологізованих, викривлених інтерпретацій. У XXI столітті літературно-критичний дискурс творчості Панаса Мирного засвідчує стійкий інтерес до його художнього доробку, особливо у світлі способів розкриття внутрішнього потенціалу персонажів.

Дослідниця Віра Мелешко в одній із статей, де аналізує моральний світ героїв творів Панаса Мирного, звертає увагу на те, що письменник достатньо глибоко занурюється у морально-етичні проблематики життя суспільства. Вона зазначає, що морально-етичні проблеми у романах Панаса Мирного надто тісно пов'язані із соціальними. Глибина розкриття цих проблем відображається в розкритті автором причин і наслідків дій та вчинків кожного із персонажів.

У праці «Психологічні спостереження Панаса Мирного в жанрі роману», яка побачила світ у 1999 році, О. Мелешко досліджує особливості романного жанру на прикладі роману. Дослідниця зазначає, що в цьому творі автор піднімає актуальні проблеми історичного періоду та відтворює широку панораму життя суспільства в тогочасних соціально-економічних умовах. Якщо поринути в історію, то можна простежити загальні закономірності життя суспільства, які властиві не лише Україні, а і значній європейській території. Реалістичне змалювання життя різних соціальних верств, висвітлення причин, які формують саме таку поведінку героя, психологізм образів – у такому стилі працювали багато письменників. Але літературознавиця робить висновок, що художній прийом ретроспекції – одна із найвиразніших рис в індивідуальній манері Панаса Мирного. Прийом ретроспекції дає можливість проникнути у те, що було в минулому героя та впливало на його становлення, тому завдяки цьому прийому, письменникові вдається поглибити уявлення читачів про дії та вчинків літературних героїв та пояснити їх психологічну мотивацію.

Сучасні дослідники, трактуючи творчість Панаса Мирного, роблять нові акценти, проводять аналогії, аналізують деталі. Л. Ушкалов у монографічній розвідці, виданій у 2012 році, «Реалізм – це есхатологія: Панас Мирний», переконує, що творчість Панаса Мирного є відтворенням реалістичних картин про боротьбу правди та кривди, добра і зла, змагання Христа з Антихристом. Відомий літературознавець переконливо пов'язує актуальні факти із особистого життя письменника з історичними та

політичними подіями того часу в Україні. Автор монографії впевнений, що письменник свідомий того, як розвивався літературний процес, як відбувався перехід від ідеалізації моралі до реального правдивого відтворення дійсності. Виходячи з цього, творчість Панаса Мирного має епохальне значення в історії нової української літератури. Літературознавець, розкриваючи залежність митця від тогочасних реалій, робить аналіз того, як поступово змінюється світогляд автора під впливом об'єктивних обставин, властивих для українського суспільства XIX століття. Реалістичний метод відтворення дійсності, за переконанням Леоніда Ушкалова, дає можливість назвати Панаса Мирного великим письменником-реалістом. Дослідник проникає у внутрішній світ митця, простежує, хто та що впливало на його світогляд та, як результат, на його творчість.

Ігор Хворостяний у дисертації, яку захистив у 2013 році, досліджує, як формується система образів у прозі Панаса Мирного. Він аналізує жанрові, структурно-композиційні, змістові й образотворчі особливості творчості письменника з позиції нових наукових концепцій. Дослідник зосереджує увагу на концепції ментального прообразу, який уособлює культурозумовлені уявлення Панаса Мирного про тогочасну навколишню дійсність, розглядає історичні, філософські й літературні контексти становлення ідеї свободи й мотиву боротьби у творчості письменника, за текстами його романів. Науковець доводить, що письменник загострює увагу на нетипових образах, що зазнають поразки і приречені на падіння не тільки під тягарем зовнішніх обставин, а ще й унаслідок особливого випробування, яке виглядає як добре продуманий письменником морально-психологічний експеримент.

Каріне Хачатурян, досліджуючи творчість Панаса Мирного, провела системний аналіз безперервності та нерозривності явищ і процесів у романах Панаса Мирного. Просторово-часовий континуум, цілісність, яка пов'язує між собою в романах місце і час подій, детально випрацьовані автором та є традиційно стійкими для художньої романістики. Твори Панаса Мирного

літературознавиця пропонує розглядати, використовуючи методологію гуманітарного пізнання, з урахуванням новітніх технологій реінтерпретації під час читання художніх творів. Цей метод передбачає смислові уточнення розуміння тексту та перегляд негативних життєвих досвідів і подій через призму позитивних аспектів та можливостей.

Епістолярна спадщина письменника досить значна. У 2010 році у своїй дисертаційній роботі Ірина Савченко, проаналізувавши її, зробила висновок про вплив на зміни світогляду, літературну працю, становлення та ріст письменника.

Отже, огляд праць, в яких досліджується творчість Панаса Мирного, демонструє процес пошуку автором внутрішньої мотивованої поведінки персонажів, розширення можливостей їхньої семантичної поліфонії. Дослідники творчості письменника доводять, що дійсність в його творах віддзеркалюється через відчуття та почуття героїв. Письменник, працюючи над романом, ставив перед собою важливе завдання: не пропустити те, що найбільше може вразити, не загубити те, що відкладається у свідомості і душі, формуючи характер та індивідуальний портрет героя.

Дослідження семантичної поліфонії образів передбачає систематизацію цих поглядів, аналіз інтерпретаційної концепції, яка дозволяє глибше збагнути поведінковий код героїв твору.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Магістерську роботу «Роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»: семантична поліфонія художніх образів» виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри «Історія української літератури: проблеми поетики та інтерпретації».

Мета роботи полягає в системному дослідженні семантичної поліфонії художніх образів у романі Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Для реалізації цієї зазначеної мети були сформульовані такі **завдання**:

- 1) провести огляд літературних рецензій, критичних статей та інших літературознавчих джерел для отримання сучасної інтерпретації творчості Панаса Мирного загалом та аналізованого роману зокрема;
- 2) простежити вплив історичного контексту на становлення художніх образів у романі;
- 3) здійснити детальний аналіз художніх образів роману в аспекті їхньої психологічної неоднозначності, семантичної поліфонії;
- 4) сформулювати висновки за результатами здійсненого дослідження.

Об'єктом дослідження є роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Предметом дослідження є семантична поліфонія художніх образів у романі.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Основними методами, використаними в роботі, є культурно-історичний, порівняльно-історичний, концептуальний, описовий метод та метод аналізу. Поєднання цих методів дає змогу розкрити специфіку художніх образів головних героїв. Культурно-історичний метод використано для осмислення становлення художніх образів в контексті історичних процесів, які відбувалися на теренах України у ХІХ столітті. Порівняльно-історичний метод дає змогу встановити схожість і відмінність між історичними явищами, описаними в романі і сьогоденням та провести історичні паралелі. Метод аналізу використано під час аналізу образів головних героїв твору.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні системного літературознавчого аналізу проблеми семантичної поліфонії художніх образів у романі.

Практична значимість роботи полягає у можливості використання результатів нашого дослідження у викладанні української літератури та курсів з історії літератури.

Апробація результатів дослідження була здійснена на «Всеукраїнських Грищенківських читаннях» (Ніжин, 2024), студентській науковій інтернет-конференції «Молодь у науці» (Ніжин, 2024), Всеукраїнській студентській науково-практичній інтернет-конференції «Арватівські читання» (Ніжин, 2024), у доповіді на засіданні кафедри української мови, літератури, культурології та журналістики (протокол № 4 від 16 грудня 2024 р.).

Окремі положення роботи відображені в публікації:

Сучасна літературознавча рецепція творчості Панаса Мирного *Арватівські читання – 2024: матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*, 17 травня 2023 року. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2024. С. 148–151.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури (44 позиції). Загальний обсяг роботи – 50 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Вплив історичного контексту на становлення художніх образів у романі

Український літературний дискурс другої половини ХІХ – початку ХХ століття переживає свій найбільш насичений і складний етап розвитку. Попри складний історичний період, політичний тиск і заборону української мови на теренах України (Валуєвський та Емський укази) у вказаний період у вітчизняній літературі відбувається оновлення і творення нових літературних жанрів; становлення нової української літератури. Початок ХХ ст. для вітчизняної літератури подарував імена таких митців, як Леся Українка, І. Франко, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, І. Нечуй-Левицький та Панас Мирний, що стали класиками української літератури.

Панас Мирний є одним із засновників жанру реалістичного роману в українській літературі. Творчість письменника займає почесне місце серед класиків нашої літератури. Однією з основних тем нової реалістичної літератури ХІХ століття є боротьба за чесність, пошук справедливості та правди в деморалізованому соціумі. Романи письменника – це унікальне явище в українському літературному дискурсі.

У Російській імперії в другій половині ХІХ ст. проходили реформи Олександра ІІ, що позначилося на літературній творчості Панаса Мирного та Івана Рудченка. У описуваний період було відновлено роботу Кирило-Мефодіївського братства, а у Санкт-Петербурзі була заснована Українська громада, члени якої здійснювали культурно-просвітницьку роботу серед населення, зокрема було засновано журнал «Основа» та друкувалися книжки українською мовою.

У цей період було скасовано кріпацтво, а народницька інтелігенція проводила просвітницьку роботу серед широких мас населення. Проте, реформи імперської влади часто мали лише формальну суть – ліквідація кріпацтва не вирішила проблем українського селянства, а необхідність викупу землі у поміщиків стимулювала подальші революційні настрої в населення. Ця проблема лягла в основу роману. Автори простежують дві паралельні лінії. Своєрідне зображення подій та вчинків персонажів, взаємозв'язаність кріпацтва і капіталізму, їхня наступність – це було висвітлено саме тоді, коли залишки кріпацтва надто відчутно позначалися на всьому – аж до спустошення людських душ. Відтворення майже столітньої історії українського села, суспільно-економічних відносин і течій народного життя у взаємозалежності між ними, заглиблення у родовідні лінії героїв та історичні події, дали можливість автору обґрунтувати закономірності суспільного розвитку та їх вплив на героїв твору.

Українській політичній діяч ХХ ст. Юліан Охрімович, характеризуючи висвітлений нами історичний період, писав про те, що процес становлення молодого покоління шістдесятих років відбувався під впливом двох революційних ідейних течій: з одного боку – ідеї кирило-мефодіївців та поезії Т. Шевченка, з другого – соціалістичні ідеї народників. Поєднання цих течій стало головним напрямом у громадській думці свідомих українців, які найбільш захоплювалися термінами «Україна» та «народ». У цей час активно починає зростати національне зерно. Українство і народництво, українські звичаї, історія та мова, любов до простолюддя, об'єднували українську молоду прогресивну інтелігенцію [25].

Брати Рудченки підтримували активні зв'язки з Полтавською громадою та брали участь українських народницьких осередках, що позначилося на їхній творчій спадщині. Вони походили з небагатої родини чиновника. Панас Мирний навчався у Гадяцькій повітовій школі. Чотирнадцятирічним

підлітком, майбутній письменник починає свій трудовий шлях із чиновницької служби – працює в містах: Гадяч, Прилуки, Миргород. У 1871 році він переїздить у Полтаву. Панас Мирний, згадуючи цей час та казенну службу, писав, що часто задумувався над своїм життям та життям колег-чиновників. Йому не припала до душі чиновницька служба, не подобалась канцелярська одноманітна робота. Бажання працювати в таких умовах – мотивувалось заробітком на кусок хліба та ніякої радості не приносило [31].

У одному із своїх щоденників Панас Мирний писав, що надто переймається Україною, хоче бути корисним для неї. Він ставив перед собою завдання показати безталанну людську долю, високу людську душу, щире серце та їх трансформацію під впливом соціально-економічних умов. Він вважав, що письменницька діяльність є цікавою потрібною та вимагає від автора справжньої роботи - на відміну від канцелярської. Автор писав, що літературна творчість для нього це все, що найважливіше для людини, тому ради неї він готовий віддати все своє багатство та славу [32].

Панас Мирний та Іван Білик намагаються показати долю людини, розкрити психологію її вчинків. Митці зображають самобутні характери персонажів, доводять, що соціально-історичні, культурні обставини мають вагомий вплив на формування характеру, долі героїв. У основу свого роману брати Рудченки ставлять проблему вибору та впливу середовища на формування особистості.

Під час однієї з подорожей від Полтави до Гадяча, описаної в однойменному нарисі, у Панаса Мирного вперше виник задум написання роману. У цій подорожі митець хотів познайомитися з народним побутом, дослухатися до таємної народної думки, яка все частіше звучала серед людей щодо боротьби за землю та свободу [32].

У нарисі, де розповідалося про подорож Полтавщиною, письменник переповів розповідь сільського хлопчика-візника про відомого у Полтаві розбійника Василя Гнидку, який вирізував чимало людей у різних повітах, з метою їх пограбування. Ця історія дуже вразила митця та стала поштовхом для написання великого роману на основі повісті. Письменник наголошував на тому, що Гнидка неординарний суб'єкт не тільки для етнографа, а і для психолога [32].

Панас Мирний, характеризуючи персонажа, вважав його безталанною дитиною, яка жила в той історичний період, який не був прихильний до простої людини, часто калічив її психіку. Хоча у середовищі інтелігенції уже витали думки про кращу долю людини, а в середовищі селянства все стояло нерухомо, ніби на одному місці. Але це стояння призвело до того, як пише автор, що почало гнити з самого кореня. Перед людиною-бунтарем у складних соціальних умовах постає питання: якщо не я – тоді мене. Так автор пояснює психологію та дії Василя Гнидки. Тому і з'являються звірині риси у людини, для якої знищити собі подібного, забруднити руки у крові, викликають не співчуття, а задоволення [32].

Слухаючи важкі перекази про Гнидку, Панас Мирний не міг збагнути, чому прості люди, розповідаючи цю історію, героїзували вбивцю. Народна фантазія надавала поетики своєму лютому ворогу. Письменник перед собою не раз ставив питання про те, чи не займе образ Василя Гнидки місце поруч із народними месниками післягайдамацької доби, які славилися в Україні, як борці за краще життя убогих та безталанних від гніту багатих [32].

Панас Мирний не засуджував дії Гнидки, а намагався знайти їх причини, зрозуміти психологію його вчинків. Письменник вважав, що причиною його дій не була вроджена зіпсованість, а громадський лад та незадовільне економічне і соціальне становище. Автор пояснює це тим, що народ розуміє, чому так стається та вибачає своїм лютим вбивцям. У народі

їх часто називають нещасними та безталанними. А ворог у народу давній, той що гнітить та розорує людське беззахисне життя.

Почута історія про Василя Гнидку, глибоко запала в душу митця та мала історичне значення. Панас Мирний часто згадував, що та розповідь хлопчини не давала йому спокою, постійно крутилась у голові, часто виринала у пам'яті. Автор не раз ставив перед собою питання про те, що спричинило появу такої особистості, як відбулося глобальне перетворення людини у звіра. Наслідком того стала повість «Чіпка» у 15 розділах.

Іван Білик, рецензуючи повість, дуже захопився твором свого брата, називав її новим явищем в українській літературі. Цей твір був нічим іншим, як докладною біографією розбійника, починаючи від дня його народження та аж до заслання на каторгу, тобто повістю-хронікою. На той час повісті-хроніки дуже часто зустрічались в українській літературі. Цей жанр характерний для прози Івана Нечуя-Левицького та багатьох відомих письменників. Але на відміну від Івана Нечуя-Левицького, Івана Франка чи Михайла Коцюбинського, які не заглиблювалися в історію походження героя, детально розповідали про їх дитинство і юність, ці письменники рідко вдавалися до ретроспекції. Панас Мирний зображує минуле героїв, що перебуває на значній часовій відстані від тих подій, які описані у творі, а іноді звертається до подій, що виходять за часові межі твору [32].

Іван Білик мав вирішальний вплив на творчість Панаса Мирного. Саме рідний брат прищепив Панасу Мирному ідеї народницького українофільства, познайомив його із суспільними ідеалами та із засадами реальної естетики, виступав у ролі критика та співавтора цілої низки його творів.

Робота над романом тривала близько чотирьох років – з 1972 по 1875 рік. Повість «Чіпка» мала три редакції. У роботі над третьою редакцією твору Панас Мирний ще залишає назву «Чіпка», проте взявши епіграфом до твору слова із Біблії, задумується над їх глибинним значенням. Біблійний

вірш, який він узяв із відгуку брата, став серйозним натяком до зміни назви твору та переглядом власної теорії на філософію життя людини. З цих слів випливало, що події, які відбулися – протест проти несправедливого та принизливого життя.

Закінчивши роботи над третьою редакцією твору, Панас Мирний повертається до назви повісті і змінює її. Під такою назвою роман вперше побачив світ у Женеві у 1880 році.

Видати роман на теренах України автори не мали змоги, через політичну та історичну ситуацію, що склалася в Російській імперії. Зокрема, Олександром II у 1876 році був виданий Емський указ, який забороняв писати, друкувати та поширювати в Російській імперії книги українською мовою та був спрямований на витіснення всього українського з культурно-історичної сфери. Іван Білик переробив і редагував низку розділів і окремі епізоди та написав два нових розділи.

Роман побачив світ у 1880 році у Женеві за сприяння Михайла Драгоманова. Твір потрапив до списку видань заборонених владою для прочитання та друку в Російській імперії. Близько двадцяти років роман залишався недоступним для українських читачів та літературознавців.

У 1903 році Панас Мирний, обійшовши цензуру, надрукував роман під назвою «Пропаща сила» у журналі «Киевская старина». Окремою книжкою роман вийшов у 1905 році у видавництві «Вік».

Згодом, згадуючи свою роботу над романом, письменник розповідав, як тяжко переживав та вникав у ту історію, як, заглибившись у психологію злочинної натури, думав, як змалювати її. Робота над романом була непростю: його приваблювало зображення злодійства, сучасне життя змушувало замислитись над тим, як діяти далі. Тривога, іноді, змушувала його відкласти роботу, але потім з новою силою взятись за неї. В тиші ночі

письменник об'єднав свої спостереження у єдину картину, у якій жахлива сила життя постала у боротьбі із світлими пориваннями людини.

Створюючи свій роман, Панас Мирний та Іван Білик ставили перед собою мету – заглянути глибоко у людську. У романі центром художнього замислу стоїть людина з її добрими і поганими рисами, детально простежується її психологія в різних ситуаціях та у різних життєвих обставинах. Особливість роману в контексті літературного процесу, зумовлена складною історією його творення і специфікою співавторства братів Рудченків. Іван Білик прищепив братові любов українства, виступав у ролі критика, редактора та співавтора твору. Історик літератури, знаний літературознавець Сергій Єфремов, аналізуючи співпрацю Панаса Мирного та Івана Білика, звернув увагу на те, що молодому автору дуже пощастило, адже у його родині знайшлась людина, яка не тільки надихнула його на певні думки, але й наставляла на письменницький шлях, а потім на тому шляху підтримувала і допомагала [9].

Брати Рудченки були близькими простому українському люду, що чітко відобразилося у їхній творчості. Батько їх походив з родини простого козака, який брав участь у Наполеонівських війнах і, повернувшись на батьківщину, придбав невеликий маєток у Білках, недалеко від Полтави. Мати письменників була із простої родини.

Унікальною особливістю роману є не лише творча співпраця братів Рудченків, а й створення цілісної, поліфонічної картини буття. Панас Мирний та Іван Білик у своєму романі розвивають ідею гуманістичних ідеалів у житті суспільства. Автори підкреслюють вищість гуманних, людських основ суспільного існування над темними поривами природи. Панас Мирний, пояснюючи основи суспільного життя, пише про те, що суспільство швидко перетворилось би на диких звірів, якби підтримувались у ньому лише грішники. Та, на противагу, воно підтримується святими, тримається на

людяності. Злочинність у суспільстві – це протест протихибного у характері та психіці людини, вважав митець [24].

Реалізм кінця XIX ст. розвиває морально-психологічну проблематику в літературі; відкриває психологічну синхронізованість злочину та спокути в людській свідомості. Реалістична література творить новий ідеал людини-борця – від Миколи Джері та Чіпки до Жука.

Панас Мирний, описуючи психологію людей, які є злочинцями, доводить те, що вони часто задумуються над своєю поведінкою. Їх мучать праведні думки, їм сняться страшні сні, розривають душу картини злочинів. Людська совість не замирає в жодній найбільш запеклій душі. Письменник доводить це образом Тимофія Лушні. В його житті виникали такі часи, коли він, відновлюючи у пам'яті свої вчинки і безпутне життя, думав, як зійти з цієї стежки, почати жити правильно. Але чарка оковитої гасила притуплювала позитивні ідеї, а друга викидала їх зовсім із голови. І все продовжувалося, як і раніше [23].

Творчий доробок Панаса Мирного високо був поцінований ще його сучасниками. Проте, як зазначав знаний літературознавець Сергій Єфремов, твори письменника не були відомі широкому колу українських читачів. Вони не мали змоги познайомитися з творчістю автора, бо твори письменника видавалися за кордоном, а зарубіжні видання, звичайно, не були доступні. Цензура і заборона друку українською мовою не дали змогу авторам опублікувати свій роман на українських теренах, тому твір не був доступний широкому колу українських читачів.

Роман Панаса Мирного та Івана Білика є поліфонічним соціально-психологічним романом, що активно відображає історичну дійсність. Сучасник Панаса Мирного, один із корифеїв української літератури, Іван Нечуй-Левицький називав роман найбільш вартісним та значущим після Шевченкових «Гайдамак».

Іван Франко говорив, що Панас Мирний належить до найвизначніших українських повістярів і визначається особливо влучною характеристикою дійових осіб та поглибленим описом їх психології. Його талант достатньо широкий і охоплює з однаковою силою розкриває образи простих людей та образи інтелігенції.

У історії українського письменства О. Огоновського теж згадується про Панаса Мирного. Дослідник розповідає про те, що між українськими письменниками є один, який славнозвісний своїми творами, але про нього дуже мало відомо. Свою біографію письменник не оприлюднював та ховав свою особистість під псевдонімом Панас Мирний.

Михайло Павлик високо оцінював творчість Панаса Мирного. У львівському часописі літературознавець високо оцінив творчі доробки письменника. Унікальність творів редактор бачив у тому, що вони дають правдивий малюнок світу соціальної нерівності та несправедливості між людьми, саме того світу, в умовах якого люди позбавлені можливості жити щасливо. Літературознавець наголошував на тому, що цей твір по праву можна поставити поряд із найкращими європейськими творами авторів нової реалістичної школи [32].

Михайло Коцюбинський у листі до Панаса Мирного, писав що він найбільш шанований український письменник, сила та краса нашої літератури. Його твори мали великий вплив на творчість Михайла Коцюбинського. Він відзначив величезний літературний хист, яким був зачарований, широкий і вільний розмах думки, чого не бачив у багатьох інших письменників [36].

Історик літератури Олександр Грушевський називав роман хронікою життя та відзначив, що Панас Мирний докладніше та повніше, у порівнянні з іншими письменниками, намалював соціальні умови життя. Розкриваючи

психологію поодиноких персонажів, він дає повніший і детальніший опис соціальної еволюції життя [7].

Олена Пчілка, згадуючи про Панаса Мирного, звернула увагу на дотримання українських звичаїв та традицій у сім'ї Рудченків. У родині говорили лише українською мовою, тому що в повітових сім'ях, які були не дуже багаті, жили просто. Діти виростили у товаристві слуг, на фоні простого українського життя. Українське слово, українська пісня, українські звичаї оточували П. Рудченка змалку. Часто заходили до них у господу кобзарі, лірники – так діти знайомилися з українською історією та культурою [30].

Відомий літературознавець С. Єфремов називав Панаса Мирного напівміфічною особистістю, яка до кінця не розгадана і недостатньо оцінена, навіть в загальному. Дослідник зазначив, що сучасники добре ставилися до Панаса Мирного та високо цінували його творчість. Багато хто знав ту людину, яка криється під псевдонімом та пропонували йому більше і частіше писати [9].

Михайло Коцюбинський високо цінував творчість Панаса Мирного та називав його силою і красою рідної літератури.

Український педагог та літературознавець XIX ст. Борис Грінченко, аналізуючи творчість Панаса Мирного, відзначав у нього є задатки поетичного таланту, які проявлялися у майстерній прозі. Досконала мова, пластичність образів, небажання використовувати дешеві ефекти, вміння розгорнути широку палітру життя, досконало скомбінувати та обробити деталі – це особливості творчості, які побачив літературознавець. Ще він звернув увагу на знання митцем свого народу, його внутрішнього світу та психології, що може поставити його поруч із найвидатнішими майстрами пера.

У радянському літературознавчому дискурсі Панас Мирний зображувався співцем лиха народного. Попри певну заангажованість

радянської літературознавчої науки, маємо багато ґрунтовних досліджень життєвого і творчого шляху Панаса Мирного.

Серед праць, що розкривають біографію письменника слід згадати розвідки І. Лютого, М. Марковського, І. Ткаченка, Ю. Циганенка.

Окремої уваги заслуговує нарис Євгена Кирилюка про життєвий та творчий шлях Панаса Мирного. У своїй розвідці автор розкрив важливі аспекти життєвого і творчого шляху письменника, дав ґрунтовний аналіз його творчої спадщини [11].

Лариса Рублевська стверджувала, що у замальовках природи, які були фоном до подій, що відбувалися, Панас Мирний наближається до імпресіоністів, які намагаються вразити читача простими деталями, пов'язавши їх із подіями. Він змушував природу жити глибоким психічним життям, змушував її працювати для того, щоб відтворити психічне життя своїх героїв [31]. Авторка статті наголошує на тому, що пейзажними замальовками, як і багато авторів, Мирний розпочинає свої твори. Препозиція саме пейзажу, не тільки виконує роль фону, на якому відбуваються сюжетні перипетії, а, також, своєрідним камертоном розповіді [31].

Український письменник та поет Юрій Яновський писав про значення творів Панаса Мирного. Він вважав, що творчий доробок митця, впевнено можна зарахувати до надбань демократичної літератури, які підносяться над своїм часом, виходять за межі однієї мови, стають невичерпним джерелом для дослідників та науковців [32].

У 1949 році з нагоди відзначення столітнього ювілею Панаса Мирного значно зріс обсяг досліджень присвячених його творчості. Слід згадати праці В. Євдокименка, М. Сиваченка, М. Пивоварова. Ювілею письменника були присвячені культурно-мистецькі заходи, наукові конференції у навчальних закладах, наукова сесія Академії наук.

Вагомий вклад у дослідження творчості Панаса Мирного внесло дисертаційне дослідження К. Лаврунова. Автор у своїй праці аналізує рукописні матеріали тексту роману та простежує відхід митця від традицій старого письменства до реалізму, що було на той час у літературі значним кроком уперед. К. Лаврунов доводить, що Панас Мирний є майстром характеротворення персонажів, який здатний глибоко й всебічно розкривати психологію представників різних верств населення [16].

У 1954–1955 роках було видано п'ятитомне зібрання творів Панаса Мирного. У цьому збірнику були опубліковані вперше незавершені твори митця, листи, промови і статті письменника.

Значний внесок у вивчення творчості та біографії Панаса Мирного додали монографії В. Євдокименка та М. Пивоварова. Дослідники проаналізували творчу спадщину автора в умовах письменницьких традицій Марка Вовчка, О. Островського та М. Чернишевського.

У праці «Майстерність психологічного аналізу» Микола Пивоваров аналізував психологізм твору «Повія». Літературознавець доводив, що Панас Мирний майстер психологізації персонажів, психології їхніх дій та вчинків. Він писав, що образи дійових осіб у романі Панаса Мирного «Повія» – різноманітні. Вони – художнє узагальнення великої соціальної місткості та широчини. Створюючи конкретні людські характери, письменник передає реально існуючі суспільні взаємини, типізуючи соціальні явища в образах, малює картини історичної реальності [28].

Серед пізніших досліджень творчості Панаса Мирного варто відзначити праці М. Грицяя, В. Черкаського, які розкривають різні аспекти біографії та творчої спадщини митця.

Стильову специфіку творів митця детально досліджує І. Грицютенко, детально аналізуючи мову та стиль художніх творів Панаса Мирного.

У працях «Панас Мирний. Біографія. Дослідження» та «Художній світ Панаса Мирного» В. Черкаський вивчив особливості стилю письменника, його біографію та психологію персонажів його літературних творів.

У статті «Естетичні погляди Панаса Мирного» І. Пільгук аналізує погляди митця, окреслює контури його художнього світобачення. Автор зазначає, що реалістичний живопис відіграв значну роль в естетичному показі природи письменниками-реалістами, що мало позитивний вплив на утвердження естетичних принципів живопису. Естетичне сприймання дійсності чітко позначилася на творчості Панаса Мирного [32].

У багатьох творах постають образи безталанних жінок. Проблема трагедії жінки часто піднімалась у літературі, її не раз ставили видатні письменники світової літератури. Панас Мирний оригінально розв'язує цю проблему на основі українських реалій того часу, проймається великою любов'ю до знедолених, розкриває колізії тяжкої жіночої долі, зумовлені соціальними й національними обставинами.

Вагомий внесок у дослідження життєвого і творчого шляху письменника додали дослідження М. Сиваченка. Зокрема, у своєму дослідженні «Корифей української прози. Нарис творчості Панаса Мирного» літературознавець звертає увагу на важливу роль зображення внутрішнього світу героїв у романістиці Панаса Мирного. Він стверджує, що показ внутрішнього світу героїв, заглиблення у психологічні процеси людини з метою висвітлення діалектики її душі – неодмінний елемент типізації соціальної дійсності, яка виходить на перший план і є творчим доробком Панаса Мирного. Дослідник зазначає, що Панас Мирний увійшов в історію українського письменства, як письменник-новатор, письменник-психолог, який творчо засвоював досвід своїх попередників і постійно йшов новими, незвіданими шляхами.

Отже, на українських теренах у ХІХ – початку ХХ ст. відбулися значні історичні та політичні трансформації: сформувався новий погляд на людину і її місце в суспільстві. У вітчизняній українській літературі на зміну романтизму у другій половині ХІХ ст. приходить реалізм. Одним із засновників об'єктивної, реалістичної прози 80–90 років став Панас Мирний. Митець у своїх творах торкається проблематики життя тогочасного українського суспільства, намагається проникнути в душу людині. У романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» автор намагається розкрити поведінковий код героїв, пояснити психологію їх вчинків, використовуючи семантичну

1.2. Сучасна літературознавча рецепція творчості Панаса Мирного

Сучасний літературознавчий дискурс, який загалом характеризується різноаспектними напрямками зацікавлень, не дуже щедро наділяє увагою письменників, які вважаються прочитаними, такими, що увійшли у вітчизняну класичну літературу і не потребують зайвого втручання в усталені інтерпретаційні схеми. Проте це не вірне, помилкове твердження. Нове покоління читачів настирно потребує «свіжого» погляду на класику. Апелюючи до праць, які з'явилися на початку ХХІ сторіччя, можемо простежити окремі тенденції у тяжінні до подібного фокусу бачення, що дозволяє нам певним чином згрупувати аналізований в іншому ракурсі матеріал.

Творчість Панаса Мирного потребує нового прочитання, нового погляду на його твори через сучасну парадигму.

Творчість Панаса Мирного, ознаменувався лише декількома дослідженнями на початку ХХІ століття, на відміну від ХХ століття, що відзначилося великою кількістю наукових розвідок про його творчість.

У своїй розвідці «Драматургія Панаса Мирного. Жанрові особливості»

Н. Явтушенко робить аналіз драматургічної спадщини митця, досліджує нові прийоми в драматургії та вплив письменника на розвиток нової української драми [42]. Літературознавиця вказує на те, що українська драма має потребу якісного оновлення, письменник намагався визначити той шлях, по якому вона розвиватиметься. Усвідомлюючи перед собою завдання, автор активно втілював нові прийоми в драматургії, здебільшого інтуїтивно відчуваючи той напрям, яким, на думку письменника, має розвиватися українська драма [42].

У творчій спадщині Панаса Мирного та Івана Білика активно порушується проблематика соціальної несправедливості та пошуку себе, письменники вдаються до реалістичних методів зображення персонажів та намагаються розкрити психологію їхніх дій та вчинків, а не просто змалювати їх. У авторів не має поганих чи добрих персонажів, кожен з них дивиться на світ через призму власного досвіду та світогляду.

Так, дослідниця В. Мелешко в своїй статті «Моральний світ персонажів повістей Панаса Мирного» акцентує увагу на посилення письменника до морально-етичної проблеми життя соціуму. Особливість морально-етичних проблем у роботах Панаса Мирного визначає їх щільний зв'язок з соціальними. Можемо це побачити в розкритті автором причин, їх наслідків та дій, вчинків персонажів твору.

О. Майдан у роботі «Психологічні спостереження Панаса Мирного в жанрі роману» визначає особливості жанру роману, а саме твору «Повія» вказує на те, що в цьому романі письменник порушує актуальні та важливі, проблеми століття, завдяки яким ми маємо змогу прослідкувати загальні закономірності існування суспільства. Шлях взаємодії особистості у створеній в дану епоху суспільній ієрархії та відносно загального розуміння поняття людської суті. Крім того, літературознавиця робить висновок про те, що прийом ретроспекції впевнено можна вважати однією з найчіткіших ознак в особливостях індивідуального стилю Панаса Мирного. Завдяки

використанню прийому ретроспекції, письменнику вдається поглибити розуміння читачів про психічну мотивацію поведінки та вчинків персонажів.

Відчутний аспект дослідниками проведено на кодифікації персонажів, способах їхнього групування, атестації морально-етичної поведінки, світоглядних орієнтирах тощо. До таких розвідок варто зарахувати статтю Сергія Ковді «Новаторство Панаса Мирного у створенні системи персонажів» [11], Наталія Левченко «Феноменологічна екзегеза імені як конструентпсихологічної характеристики літературних героїв: роман Панаса Мирного “Повія”» [16], а також дисертаційне дослідження Івана Хворостяного «Концепти “свобода” та “свобода волі” як чинник формування системи образів у прозі Панаса Мирного» [37].

Так, Іван Хворостяний, аналізуючи жанрові, структурно-композиційні, змістові й образотворчі особливості творчості Панаса Мирного з позиції наукових концепцій сьогодення. Літературознавець зосереджує увагу на концепті ментального прообразу, який уособлює культурозумовлені уявлення письменника про навколишню дійсність, беззаперечно розглядає історично – філософські, літературні контексти становлення ідеї свободи та мотиву боротьби у творах письменника, зокрема у романах «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія». Науковець наголошує, що Панас Мирний акцентує свою увагу на нетипових образах, яких очікують поразки та приречені на знедолення не тільки під тягарем суспільних обставин, а в наслідок письменницького «морально-психологічного художнього експерименту», який характеризує аксіологічні системи художніх героїв.

Значний внесок у дослідження творчості Панаса Мирного додала дисертаційна робота І. Григоренко «Епістолярна спадщина Панаса Мирного в літературно-критичному контексті доби» [2]. У своїй праці авторка дослідила листування Панаса Мирного, особливості індивідуального стилю письменника, як автора епістолярних текстів.

Цікавим поглядом на творчість Панаса Мирного позначена стаття Ігор Папуші, де розглядаються нарративні моделі українського реалізму [26].

Вибудовуючи своє дослідження на перетині нарративного, тематичного і подекуди компаративного аспектів, науковець робить узагальнення про український реалізм. Герої роману є своєрідиме дзеркалом процесу модернізації української нації, пролетаризації селянства, капіталізації життя. Вони опинилися на перетині просторових, часових, соціальних, культурних кордонів. Звичайна людина з її позитивними і негативними рисами є ідеальним об'єктом для зображення реалістами [26].

Оксана Шупта-В'язовська у статті про психологізм роману в контексті художнього часу та простору, досліджує часово-просторову модель побудови твору, визначає, що творчий доробок письменника є значним та основою сходження на вершини письменництва» [43].

Леонід Ушкалов у монографії «Реалізм – це есхатологія: Панас Мирний» розглядає новий підхід до пояснення творчості Панаса Мирного [36]. Дослідник у своїй роботі стверджує, що творчість Панаса Мирного є різновид на тему боротьби правди та кривди, Христа з Антихристом. Л. Ушкалов називає Панаса Мирного одним із найвизначніших українських письменників доби реалізму [36]. Відомий літературознавець у своїй праці переконливо стверджує, що творчість Панаса Мирного є різновид на тему боротьби правди та кривди, світла та темряви.

У своїй розвідці літературознавець аналізує факти із життя письменника не тільки у зв'язку з тогочасними історичними та політичними подіями в Україні, а ще й у стосунку до розгортання літературного процесу, тому, що в хронології нової української літератури твори Панаса Мирного мають епохальне значення. Л. Ушкалов впевнено називає Панаса Мирного, великим письменником - реалістом. Літературний критик, вказуючи на залежність письменника від тогочасної дійсності, одночасно розкриває

поступову зміну світогляду письменника в тогочасних для українського суспільства XVIII ст. об'єктивних обставин. Дослідник, вивчаючи внутрішній світ письменника, досліджує що і хто має вплив на світогляд та творчість Панаса Мирного.

Продуктивним виявився компаративний аналіз, а саме різноаспектне зіставлення роману Панаса Мирного «Повія» та роману Томаса Гарді «Тесс із роду Д'ербервіллів». Про це свідчать розвідки кількох науковців, зокрема ідеться про статтю Катерини Мельникової «Філософія фаталізму в романах Т. Гарді «Тесс із роду Дербервіллів» і Панаса Мирного «Повія» [21] та дисертаційне дослідження К. Ангеловської «Романи Томаса Гарді “Тесс із роду Д'ербервіллів” і Панаса Мирного “Повія”: парадигма жанрово-стильової типології» [1].

У дисертаційному дослідженні К. Ангеловської науковиця зазначає, що у соціально-психологічних романах письменники зіставляють, порівнюють, знаходячи протилежне, різні життєві аспекти своїх героїнь, відшуковують різні варіанти і можливості для характеристики їх поведінки з різних точок зору, що дає їм можливість оцінити їх характер у часових і просторових можливостях [1].

Панас Мирний працював казенним чиновником і свої твори писав під псевдонімом, а роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» через заборону друкувати і читати українською мовою був надрукований за кордоном, а на українських теренах був надрукований лише через двадцять років. М. Гринь у своїй статті «скарбник зі «скверного города» з «літерацькою вдачею» в душі, який не корився «московській воші» підкреслює вплив історичного контексту на творчість письменника. «Коли б не потребувала віддати на поталу серце матері-України на потіху хижої птиці, то ніхто б не надягав оту нещасну маску на своєобличчя? Отож, і сам Панас Якович змушений був приміряти оту марюку й бути напівміфічною істотою» [4, с. 27].

Каріне Хачатурян у дисертації «Художній час і простір у романістиці Панаса Мирного» детально аналізує структурні особливості часової площини роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» [40]. Використання прийомів ретроспекції та проспекції дає можливість автору маніпулювати часом, створюючи глибші і цікавіші історії. Ці прийоми дають можливість розповісти про події, які відбувалися раніше та зазирнути в майбутнє. Митець використовує ці прийоми разом, створюючи складну та багат шарову структуру твору. Вони дозволяють автору грати з часом, створюючи ефект несподіванки та підсилюють емоційний вплив на читача. Конфлікт ідеї пошуку правди із часом змарнованого життя головного героя роману Чіпки; пам'ять – як символічне відтворення минулого, багатофункціональність простору в цьому ж романі – наповнені семантичною поліфонією.

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИЧНА ПОЛІФОНІЯ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ У РОМАНІ «ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?»

2.1. Поліфонія художнього образу Чіпки Варениченка

Семантична поліфонія художніх образів виразно проявляється у творі Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Образ Чіпки Варениченка багатогранний і неоднозначний. Перед читачем герой постає в різних іпостасях. Знайомлячись з Чіпкою автори виділяють декілька основних психологічних особливостей: на перший погляд, Чіпка виглядає як всі хлопці, але відрізняє його від інших палкий сміливий погляд в якому затаїлась хижа туга у котрій вгадується трагічність майбутньої долі героя, попередження про якусь біду.

Історичні обставини у яких жив Чіпка мали неабиякий вплив на нього, формували його поведінку. Чіпку обзивали виродком та байстрюком, адже його батько москаль, який втік від панського гніту, а мати – бідна селянка, яка не мала власної хати. Проте, в Мотрі були працюючі руки та чесна совість. Ріс хлопчик озлобленим, недолюбленим, відторгненим, приниженим однолітками та дорослими, зазнавши біль і злидні. Читаючи про зовнішність героя, визначаємо про формування двох протилежних якостей у його характері.

На початку роману автори зображують Чіпку як доброго, здатного любити хлопчика – він чиста і щира душа. Проте, несправедливість односельчан, жорстокість дітей, які не приймали його в свою спільноту, глузували й ображали, формувала фундамент світосприйняття Чіпки дорослого. Персонаж не може змиритися з несправедливим дитячими образами, з жорстокими кпинами дітей і образливими прізвиськами «байстрюк», «виродок», «запорток»; все у ньому повстає проти гнітючої

несправедливості, проти важкого життя його власної сім'ї. Не добре оточення, приниження і суспільна несправедливість стають поштовхом до злочинів героя у майбутньому.

У романі Панаса Мирного та Івана Білика образ Чіпки Варениченка є одним із центральних персонажів який цементує достатньо складний сюжет та сюжетні лінії.

Ще з дитинства пізнав Чіпка на собі суспільну несправедливість і невідворотність життєвих обставин. Герой глибоко задумується над філософією людського буття, над причинами своїх страждань, що породжує в його душі ненависть до людей і сприяє поліфонії його образу. У своїх роздумах, Чіпка звинувачує людей, які своєю жорстокістю і вчинками роблять світ гіршим, скаліченим. І чим більше хлопчик розмірковував про те, що люди лихі і злі, тим більше впевнювався в своїй правоті, ставши сторонитися і ненавидіти людей.

Автори у образі Чіпки розкрили усю діалектичність процесу формування його характеру, його різнобічні та складні взаємовідносини із соціальним середовищем.

Життєвий шлях Чіпки нелегкий і суперечливий, сповнений важких підйомів і падінь. Кожен вчинок його, добрий, чи лихий має свою причину, жодна подія в його житті і риса його характеру не замальовуються без пояснень того, що їх породило.

Недобре оточення і злість на людську несправедливість штовхають Чіпку до злочину проти Бога, як у епізоді де Чіпка, аби Бог не побачив його крадіжки хліба, видовбує очі у образа, нищить горобенят, відкручуючи їм голови [23].

Літературознавець Сергій Єфремов вбачає прагнення виправдати, пояснити причини, виправдити Чіпку- бунтівника. Ідеалізувавши образом Чіпки, автор оддав данину часові та соціальному нерівноправ'ю [9].

Помітний вплив на формування світогляду героя мала баба Оришка. Цей образ цікавий ще й тим, що змальований із життя Панаса Мирного і з'являється і у інших творах автора. Оришка була нянею братів Рудченків і саме з неї змальовували автори образ баби Оришки.

Оришка любила Чіпку, леліяла, у ньому вона знаходила свою розраду і на нього покладала всі свої надії. Вона душі не чула в онукові, любила, жаліла, балувала цяцьками. Навіть їжу не доїдала, лишала Чіпці, щоб голодним не був [23].

Бабуся виховувала онука відповідно до законів доброчесності. Хлопчик засвоїв бабусину науку про добро і зло. Був впевнений в тому, що дітей, які били його та ображали, Бог накаже [23]. Закладала вона у Чіпчину душу основи добра, справедливості і любові, які Чіпка засвоював та співставляв із своїм знедоленим дитинством [23].

Бабусині казки давали Чіпці перші уявлення про світ, його свідомість формувалася на її розповідях. Роздумуючи на самоті, осторонь від ровесників, відторгнений обсміяний людьми, мріяв Чіпка про покарання, яке понесуть ті, хто його ображали, про добро і зло, про справедливість [23].

Саме баба Оришка вчила Чіпку бути добрим, розважливим, дала йому уявлення про справедливість та чесне життя. Смерть баби сильно травмувала психіку Нечипора. У хлопчик була пропасниця, від якої Мотря ледве вилікувала. Закарбувався у Чіпки сумний погляд та понурий вигляд, який з часом ще більше хмурнішав [23].

На психологію та світогляд Чіпки суттєво вплинула важка доля його матері. Мотря, що стала жінкою двоєжонця, все життя наймитувала і прожила у злиднях не знаючи щастя ані змолоду, ані в старості [23].

Важка доля матері позначилася на Чіпчиному житті та на поліфонії його образу; мати, озлоблена важкою працею не додала йому любові, рідко

знав Чіпка від неї ласки. За незначне порушення чи збиток Мотря страшно гнівалася, кричала та проклинала свою рідну дитину, могла й побити [23].

У душі малого Чіпки зростала ненависть, що вилилися у зневазі до власної матері. Хлопчик ображався, озлоблювався на материн крик і бійки, а з часом, звик, хоч дуже болісно було. Прихолило йому на думку відомстити матері за гірке знуцання чи собі заподіяти якої біді, але бабині заповіді - повчання зупиняли, заспокоювали Чіпку [23].

Сім'я Чіпки жила бідно, громада їх сторонилася. Злидні змусили матір Чіпки віддати його у найми у дванадцять років до багатія Бородая. Господар за непослух побив Чіпку, а хлопець погрожував спалити йому хату. У свідомості Чіпки починає формуватися думка, що всевладність панів є джерелом усього лиха народного.

Окрім баби Оришки, позитивним героєм роману, який вплинув на формування образу Чіпки, був дід Улас, який уособлює народну мудрість. Старий пастух любив і повчав Чіпку. Розмовляючи з пастухом, хлопчик шукав відповіді про наболіле: де правда, чому кругом нього люди жорстокі і зневажають його матір, чому померла баба Оришка. Не знайшовши пояснення і відповідей Чіпка ріс, мужнів, ще більше озлоблюючись, мріяв про помсту, таку як – підпалити обійстя свого хазяїна Бородая. А з яким задоволенням Чіпка відкручує голови горобцям, тримаючи в одній руці голову, а в другій – туловище, хлопчик отримувалася насолоду від неконтрольованого почуття помсти, хоча пташки ні в чому не винні.

Дід Улас – у минулому кріпак добре знав життя, багато пережив у житті, проте не втратив доброти душі та намагався поділитися нею зі своїми підпасичами, навчаючи їх любові до Бога та милосердю, осуджуючи жорстокість, безжальність, черствість людей [23].

Саме дід Улас розповів Чіпці про його батька. Нечипір важко переживав цю історію і відтоді в його душі з новою силою розгорається ідея

пошуку правди і помсти. Чіпці подобалося пасти овець, проте дід Улас не міг заплатити платню, що йому призначили за овець і восени забрали його на панський двір. Важко прийшлося Чіпці без діда: привітна хатинка в яку щоранку забігав, гукавши діда, стала холодною та непривітною. Ще більше озлобився та спохмурнів Чіпка, звинувачуючи панів у тому, як вони повелися з старим німецьким дідом, котрий залишився без куска хліба. А ще більше Чіпці боліло і пекло за батька: як пани знущалися і принижували його, відправили на заслання. По їх вині хлопчик ріс бідним безбатченком, мати була нещасна, принижена і осміяна людьми [23].

Згодом Чіпка постає перед нами, як добрий господар, який усі свої сили покладає на те, що б власними руками будувати своє щастя, піклується про свою матір. Герой щиро бажав вирватися зі злиднів і стати господарем своє долі. Після смерті далекого Мотриного родича дісталася його родині «днів на десять поля».

Отримавши землю, Чіпка почав працювати на власній ниві, завів господарство. За зароблені гроші хлопець придбав одяг, щоб між людьми не соромно бувати. Ставши господарем власної землі, Чіпка прагне принести користь своїй громаді. Звернувшись до своїй матері, повідомляє її про свої наміри стати корисним людям, питає в неї як добру справу зробити, щоб людям добре було і його похвалили, дякували [23].

Чіпка любив працювати на землі, вправно жав пшеницю й снопи в'язав [23]. Саме тут, серед полів, до Чіпки прийшло кохання, зустрівши красуню Галю, доньку хуторянина - багача. Кохання було взаємним. Невдовзі молодята й побралися.

У Чіпки почалося нове життя. На прохання своєї коханої чоловік став жити і працювати чесно, проте зауважував, що багатства не наживеш. Люди його поважали, вдячні були за те, що він їм допомагав у біді. Місцеве

начальство стало гостювати в їхньому будинку. Коли обирали земство, люди першим обрали Нечипора.

Значний вплив на формування поліфонії образу Чіпки стало несправедливе відбирання землі. У цю мить, щось надломилося у свідомості героя, котрий втратив не лише землю, ще й віру у людську справедливість. У Нечипора прокидається ненависть і бажання відомстити за несправедливість не лише панам, а й усьому світу. Чіпка любив землю, завдяки якій він став господарем, поважною в селі людиною. Із втратою землі чоловік відчуває втрату віри у справедливість, правду та людей. Своє горе починає Чіпка топити у горілці. Порівняння горілки з водою письменник зображує як початок занепащення Чіпчиного життя. Він пив горілку, як воду, не відчуваючи, щоб пекла або вдарила в голову [23]. Чіпка опускається на дно, втративши надію на спасіння справедливості, коли губернатор своїм наказом виключив Нечипора з управи «за неблагонадійністю», це був останній поштовх, котрий сприяв свідомому вибору Чіпки стати на стежку жорстокої помсти. Він вступає до неблагонадійного товариства, зраджує власну матір, що змушена була на старості літ іти внайми і жити в чужому домі. Коли у героя відібрали землю, Чіпка робить свій перший злочин – за намовою Лушні, він проганяє власну матір із рідної хати, зрікається добра та стає на шлях злодіянь: крадіжка в пана, під час якої важко побито сторожа та розбійницькі напади на будинки голови та писаря.

Галя з Мотрею просили Чіпку зупинитись. Тверезіючи, чоловік розумів, що чинить жахливо, але знову заливав свій біль і тугу горілкою, та разом із ними все добре, що мав. Люди бачили і розуміли страждання скривдженого чоловіка, проте осуджували його злочинний спосіб життя, принизливого ставлення до своєї матері. Осуджує Чіпку й автор. Адже Чіпка своїм життям повторює логічний ряд: кріпатство – приниження – пияцтво – вбивство. У момент відчаю Чіпка вигукнув про вічний пошук правди. Не

знайшов він відповіді на це питання серед людей з якими жив, остаточно втративши віру в справедливість.

Сильно переживала Мотря моральне падіння сина, соромно їй було перед людьми за свою дитину, жаліла, що народила такого кривдника і розбишаку. У молитвах перед Богом питала за що їй таке горе і зневага, благала, обливаючись слізьми, спасти сина [23].

Чіпка не встояв перед спокусою помсти і зійшов на іншу стежку. Герой постає перед читачем в образі пропащого чоловіка. У ньому ніби борються різні особистості. Чіпка стає на криву стежку. Під впливом лихого товариства Чіпка починає грабувати. Йому подобається брати чуже і привласнювати його, багатіти. Кожного разу згадуючи і проклинаючи тих, хто украли у нього землю, а це – його щастя, доля. [23].

Поліфонія образу героя проявляється у боротьбі його душі злого і доброго начал. В образі Чіпки відбилися сила і слабкість суспільства, його розум і енергія, боротьба за правду і непримиренність до лиха, спонтанна та стихійна бунтівливість та політична несвідомість. Поверненням Чіпки до свідомого життя стало одруження з Галею. Чіпка перепрошує матір, активно господарює, з радістю допомагає людям, котрі просять його допомоги.

Нечипір став добрішим м'якшим, не соромився свого розбишацького минулого. Жалів колишніх безталанних товаришів, яких з часом очікувала погибель [23].

Сергій Єфремов у своїй роботі вказує на те, що загибель Чіпки не лише фізична, а й морально. Найстрашнішим судом для Чіпки було вигукнуте у відчаї його коханої Галі питання: «Так оце та правда?». Очевидно, не зміг Чіпка знайти правду на тому шляху, на який ступив з своїм протестом [9]. Грабіжництво, вбивства зводять нанівець його бунтарство. Смерть, кров ні в чому невинних людей безповоротно заплямовує репутацію Чіпки. З людини, яка шукала правду, Чіпка перетворився на розбійника і вбивцю.

Чіпка мав добру пам'ять і гнів на прояви несправедливості, не прощав зла [23].

Образ Чіпки психологічно дуже складний поліфонічний. Кожний душевний порух героя, його крок та вчинок спонукається конкретною причиною, певною дією соціального порядку. Автори роману продають свого персонажа через дуже багато випробувань: обставини підштовхують Нечипора на злочинну стежку, інші – сприяють із ним покінчити, проте герой не в змозі гідно вийти із випробувань і став звичайним злочинцем та убивцею.

Можемо підсумувати, що багатогранність героя Чіпки Варениченка, семантична поліфонія його образу проявляється у його пошуках себе. Герой постає перед читачем, то в образі малого хлопця, якому баба Оришка допомагає пізнавати світ, то стає господарем і люблячим чоловіком. Проте, в пошуках справедливості стає герой на криву стежку, шукає винних у своїй нелегкій долі і зрештою доходить до злочину.

Особистість Чіпки Варениченка є психологічно складною, вразливою, глибокою натурою. Психологія героя неоднозначна і немає чіткої визначеності. Автори протягом роману проводять Чіпку через низку випробувань і тримають читача в напрузі душевних вагань героя. Тому доля Чіпки викликає у нас неоднозначні думки.

Чіпка з одного боку ріс спраглим до волі і правди, а з іншого не зміг реалізувати з користю для суспільства свої природні нахили. Персонаж не спромігся до пошуку альтернативних способів реалізації своїх талантів. Чіпка Варениченко від природи добрий та гуманний постійно перебуває в пошуках «правди життя». Добре і зле живе вньому водночас. Автори без прикрас змальовують усі його слабкі риси, проте не намагаються засудити героя, а лише розкрити поліфонічність його душі.

Герой – людина обдарована та діяльна, наділена розумом та великою внутрішньою енергією, з високим почуттям людської гідності. Чіпка – це невтомний шукач правди та свого місця у суспільстві, він усім серцем прагне не просто бути багатим і щасливим, а й корисним для суспільства.

Розчарувавшись у людській справедливості Чіпка зневірюється. Не знайшов він свого місця серед людей. Щоб настала правда, на думку Чіпки, варто було б новий люд виростити [23]. Проте, не обставини штовхали Чіпку на злочинний шлях, а його власне світосприйняття, викривлене розуміння сутності правди, добра і зла.

Нечипір Варениченко не став шлях організованої боротьби проти поміщиків, а потоваришував з п'яницями, розбійниками. Селяни, співчуваючи, разом з тим і засуджує ті вчинки Чіпки, які пов'язані з розбоями, з грабуванням. Головний герой роману був надто свавільним, не дотримувався праддівських та Божих, що й призвело його до морального падіння. Гине сила, яка б в інших соціальних умовах дала б велику користь суспільству. Тому автори роману й назвали Чіпку «пропашою силою».

Наприкінці роману іде герой дорогою у село, на якій колись зустрів Галю, тепер же вона веде його на каторгу. Брів Чіпка по рідному селі, опустивши задурманену голову, щеміло змучене серце. Надія, яка жевріла в його душі пропала, не піднімала його бойовий дух. У відчаї Чіпка – кругом одна неправда! Втратив усе, що йому було миле й дороге. [23].

Чіпка протягом усього роману виправдовує усі свої злочинні пошуки справедливості та правди. Герой виправдовує свої крадіжки, що це не злочин, а забирають у багатих своє [23]. Коли Галя намагається наставити його на шлях істини, він звертається до неї, також заспокоюючи тим, що вони вимушені відбирати своє силою [23].

Змучена Мотря, вмовляючи безталанного сина, благає зупинитись, бо із панських та жидівських грабежів перейшов обдирати заможних козаків [23].

Отже, можемо підсумувати, що образ Чіпки пронизаний глибоким психологізмом і поліфонічністю. Чіпка – пристрасний та невгамовний шукач правди. У романі розкрито трагедію головного героя: він намагається відшукати правду та справедливість у світі. Ще з дитинства, слухаючи розповіді баби Оришки, а потім Діда Уласа, у Чіпки зростає негативізм до панів, до соціальної несправедливості, шукає шлях змінити своє життя на краще, відшукати у світі правду. Але, з певних причин, так він її не знаходить – не може змиритися із цим і жити як всі. Скалічений, зломлений у нерівній боротьбі із системою гноблення й несправедливості, сміливий борець за правду, що подавав світлі й великі надії, в кінці роману деградує, втрачає людське обличчя, стає злодієм, кривавим убивцею, якого зрікається рідна мати. Суворий реалізм письменника виявився у тому, що він нещадно показав складну життєву еволюцію героя роману – правдошукача. Аналізуючи життєвий шлях та образ Чіпки, виникає багато різних міркувань, потреби замислитись над сенсом людського буття.

2.2. Образ Грицька Чупруненка

Образ Грицька, який протистоїть Чіпці дуже багатогранний: то він змальований, як вірний друг і товариш Чіпки, то стає байдужим до чужих бід хазяїном, що піклується лише про власний добробут і відвертається від Чіпки. З іншого боку, Грицько постає, як люблячий чоловік і гарний господар.

У близьких та схожих умовах зростали Чіпка та Грицько – обоє були бідними та мали один соціальний статус. Проте, вони стають зовсім різними людьми.

Панас Мирний, описуючи Грицька, жаліє його, як і Чіпку, бо хлопчик – сирота, зростає в злиднях, одяг на ньому обідраний, одне лахміття. Батьки

його обоє померли від холери, зростав у далеких родичів. Коли Гриць підріс, почав допомагати діду Уласу пасти овець[23].

Отак, змалечку скитався сирота по заробітках мріючи про власну затишну домівку: пішов на заробітки, заробивши гроші, купує землю, люто працює, стає добрим господарем, заможною і поважною людиною в громаді. Прив'язаність до землі як одвічної й найбільшої цінності виливається у хліборобський світогляд, типовим виразником якого є Грицько Чупрун. Маючи власний шматок землі, відчув Грицько себе іншим. Змінилася його поведінка до людей: став горнутися до багатів, а на бідняків дивився згорда. Його життєвий ідеал – тепла хата, кохана дружина та маленька дитинка, тобто тихе сімейне щастя в любові та злагоді. Одібравши у Христиного родича Грицько землю, придбавши скотину в хлів, став Грицько жити так, як люди. Здійснилась мрія бідної сироти, маючи власну теплу хатинку, виховує діточок, уникає суперечок з владою[23]. Таку ж пораду дає Чіпці - жити так, як всі живуть, бо правди немає[23].

Мріяв Грицько жити заможню, одружитися з багатою дівчиною, аби поліпшити своє матеріальне становище, перебирав у думках сільських дівчат. Та, зустрівши Христю, сусідчину наймичку, закохався всим серцем. Дівчина веселої вдачі, моторна, працюовита. Забув Гриць про багате придане, яке планував отримати за жінкою заможних господарів Став парубок залицятися до Христі, після Водохрещів заслав сватів, а через тиждень й одружився з Христею.

Гриць любив свою дружину, жив мирно, люб'язно. В їхній хаті завжди панував мир і спокій. У будні дні вони обоє працювали, а в свято разом ходили до церкви. Стали поважні люди запрошувати молоду сім'ю в гості, та й до них гості заходили. Шанували в селі сім'ю Чупрунєнків – чесні, працюовиті, гарні господарі, добрі сусіди, миловидна пара [23]. Христя була бідною служницею, проте любила Гриця і була йому доброю дружиною.

Автор наділяє Грицька не лише позитивними рисами, зрештою він постає як зрадник і пристосуванець. Голодне й холодне дитинство, злидні вплинули на формування у героя таких негативних рис як: егоїзм, байдужість до долі людей, зневажливе ставлення до бідних, підлабузництво до панів, корисливість, індивідуаліст – власник, внаслідок чого став нагромаджувачем, який своєю скнарістю досягне становища глителя. Це стало особистою трагедією Грицька. Підтвердженням цього є зловтішання й злорадство Грицька з Чіпчиної біди, забравши хліб у пропащого Чіпки, заради власного збагачення. Закон по якому жив Грицько - своя сорочка ближче до тіла, триматися осторонь будь-яких суспільних заворушок. Під час розправи з кріпаками Грицько, не відгукнувся на клич Чіпки про допомогу, а заховався у чужому городі. З гордістю хвалився перед Христею своїм, на його думку, мудрим вчинком, називаючи кріпаків злодюгами й голотою. Літературознавець О. Ільницький, характеризуючи Грицька, називає його носієм селянського світогляду, який виріс в умовах поневолення України» [10]. У образі Гриця Панас Мирний змальовує образ хазяїна, найвизначнішими рисами характеру якого є скупість, корисливість і закритість.

Дружба Грицька з Чіпкою різна: як Чіпка був заможним господарем, Грицько товаришував, родичався з сім'єю Варениченків, у свята гостювали один в одного, Галя стала хрещеною матр'ю Грицькової дитини.

Ставши господарем, Гриць почав наближатися до багатів, а бідняків став цуратися. На Чіпчин заклик встановити справедливість, захистити кріпаків від панського гноблення, Гриць відмовляється, звинувачуючи бідняків у тому, що ті звикли красти та пити горілку, а панське добра не бережуть. Як таким гультіпакам, п'яницям волю і землю дати?! Навіщо?! Жорстокий контроль і неволя, ось які умови потрібно створити для знедолених селян [23].

Поліфонічний образ Гриця Чупруна – важливий і цікавий об’єкт для вивчення, ніж Чіпка Варениченко. Адже, Гриць - працьовитий господар, який зміг власною тяжкою працею стати заможним селянином. Та біда його в тім, що байдужим став до чужого горя, милосердя та співчуття до людей зникло, зачерствіло серце. Правильною думкою про Гриця буде добре начало, коли бажав товаришу Божої допомагає і опіки та всього доброго. Ще один позитивний момент, коли Гриць забирає змучену Мотрю до себе доживати старість в теплі й турботі. Той випадок, коли Грицько заховався у кущах, втікаючи від жандармів, які били Чіпку й діда Уласа, можна виправдати тим, що Гриць турбується не про своє життя, а про майбутнє своєї сім’ї, долю якої могло зруйнувати його заслання за участь у бунтарських повстаннях.

Христя, Грицева дружина, стала ближчою до переживань Чіпки, розуміючи його протестну поведінку, доленосні падіння і злети. Вона, як ніхто інший, бачила у Чіпці мужнього, сміливого борця за справедливість, але, на превеликий жаль, Чіпка був один. [23].

Трудолюбивий Гриць важкою і чесною працею, мозолистими руками придбав усе, що має в господарстві. Невсипущий господар-хлібороб, який рано встає, пізно лягає, сам зі своєю невтомною дружиною працюють на своїй землі, виховуючи в любові своїх діток [23].

На відмінну від Чіпки, що постійно перебував у пошуках правди, Грицько стоїть осторонь від соціальних подій, турбується лише про власний добробут, живе за правилом, що власна сорочка ближче до тіла.

Можемо підсумувати, що образ Грицька Чупруненка є складним і поліфонічним. З одного боку, герой змальований, як хазяїн, що піклується лиш про власний добробут, дбає про свою сім’ю, з іншого боку, як особистість, котра виявляє співчуття до чужого горя, але «товариш»

заздрісний, егоїстичний, зловтішний. Він позбавлений позитивного начала і не стільки протистоїть Чіпці, скільки відтіняє його образ.

2.3. Розмаїтий образ Галі

Семантична поліфонія проявляється і в образі Галі, яка на початку розповіді постає польовою царівною, згодом стає люблячою дружиною для Чіпки, підтримує чоловіка, наставляє на добродесне і мирне життя, проте бачачи падіння чоловіка, не витримує гніту і обриває своє життя.

Так описує письменник Галю знайомлячи її зі своїм читачем: низенька, чорноброва, прибрана у вінок з польових квіток, зовсім не схожа, на запечених сонцем, дебелих та неповоротких дівчат. Невеликого зросту, круглолида, праворна й весела, одяг на ній приємного зеленого кольору, посеред високого зеленого жита, вона являлася мавкою [23].

Польовою царівною постає вона перед читачем, маючи кучеряве чорне волосся, прикрашене польовими квітами, обвивалося навколо білого личка; неслухняні пасма, висмикнулися на біле, рум'яне обличчя, а очі, як дві вуглики - чорні, оксамитові, прикриті довгими густими віями. Такі ж чорні брови, немов чорні п'явки, повпивалися на чолі. Дівчина невеличка, прудка й веселої вдачі з привабливою посмішкою так і манила до себе [23].

Образ Галі – втілення душевної краси та моральної чистоти. На дівчина не вплинуло згубне середовище в якому вона зростала. Мала сили боротися, засуджувати згубну поведінку розбійників на чолі з її батьком, а потім коханим Чіпкою.

Непроста доля була у Галі. Дівчина росла й виховувалася в достатку, але у оточенні злочинців та п'яниць. Вона протистоїть світу грабіжництва у якому змушена зростати. Жаліється коханому на труднощі, з якими бореться у своїй сім'ї: п'янство, грабіжництво, постійні застілля гультіпак, людорізів про те, як їй соромно жити серед чесних і добрих людей, які чесно працюють,

збирають хліб., живуть по правді. Галя боязно переживала, коли грабіжники, повертаючись навітанку, вносили і переховували награване збіжжя. Як воно мучить дівчину, немов за горло душить, дихати не дає. А коли ляже спати, привиджується як хтось лізе, кричить, благає віддати награвані речі, хапаючи крижаними руками за шию, не даючи дихати. Як же нестерпно важко носити такий тягар [23]. Але те розбійництво і зло, котрі оточувало її з дитинства, не зіпсувало чисту душу дівчини. Доброзичлива, щира, справедлива Галя, ставши вірною дружиною, допомагає Чіпці врятувати свою душу, стати гарним господарем і чоловіком, чесно працюючи на своїй землі, повернути повагу до Чіпки заможних впливових людей та товариша Грицька.

Молода господиня бажала жити чесно, працюючи біля господарства, облаштовувала свою домівку, все робила сама своїми руками і з радістю насолоджувалася результатом роботи. Дівчина була впевнена, що своєю ласкою, любов'ю врятує Чіпку від злочинства.

Постійні хвилювання, неспокій і тривога Галі за її розбійницьку сім'ю, за коханого негативно вплинули на її здоров'я і життя. Дівчина протестувала проти розбійницького життя своїх батьків, тому, вийшовши заміж за Чіпку, поставила умову покинути грабіжництво. Галя була, як ясне сонце серед життя Чіпки. Жінка намагалася підтримати коханого, пестила, шила й вишивала йому одяг, не жаліла себе і своїх рук заради нього. Деякий час це діяло на гультіпаку: він запокоювався, добрішав, м'якшав, розкаювався і соромився свого п'янства і крадіжок, якими планував збагатитися і стати щасливим. Жалів Чіпка своїх безталанних і обездолених Лушню і Матню передбачаючи їхню погибель. Але сказати їм правду, врятувати не хватало у Чіпки ні духу, ні сили. Тому він ховався, тікав від своїх пропавших братчиків[23].

Мотря тішилася Галею, озивалася про свою невістку як про сонце, яке вступило в хату, розв'язавши їм очі, а домівку завітчала рожевим цвітом [23].

Галя пройшла дорогою болю: Чіпка обіцяв їй жити чесно, проте не зміг дотримати свого слова і довів свою дружину до відчаю та самогубства.

Жінка намагається застерегти Чіпку від помсти, наставити його на стежку добра, закликаючи чоловіка схаменутись, попереджаючи, що від помсти буде тільки горе і біда [23]. Та не змогла зупинити вона Чіпки, брутальні умови і братчики переважили й зломити сили молодої жінки.

Із моральним падінням Чіпки, із входженням його до лихого товариства, Галя все більше прагне пристати до того світу тихим янголом-спасителем, змінити його, навчити розбишак і п'яних злодіїв любові до людей, отримувати радість і задоволення від традиційних мирних людських звичаїв, чесного способу життя. Але анцихристів це не приваблювало, вони потребували волю і розпусту. Не тягнуло розбишак до спокою та тихого щастя, а жадали вони волі, і цей кремінць не змогла зупинити ніжна жіночою рука милосердної Галі [23].

Поведінка Чіпки довела Галю до відчаю і смерті. Ударом для героїні стало вбивство сім'ї Хоменків та арешт Чіпки. Разом з падінням Чіпки у Галиній душі згас останній промінь надії на щасливе життя. Раніше вона вірила в доброту чоловіка, у його гуманність, у те що в своїх пошуках правди він тільки брав у панів своє. Тепер же перед нею постала жорстока реальність – вона раптом збагнула, що Чіпка з «шукача правди» перетворився на звичайного злочинця. Він знищив кохання дружини, не зумів зберегти щасливе сімейне життя, остаточно знавіснівши, потопив рештки своєї совісті і честі в безневинній крові сім'ї Хоменків. Коли Галя побачила пов'язаного чоловіка і закривавлену дівчинку, вироком прозвучали

Галині слова, залившись божевільним сміхом: «Так оце та правда?! Оце вона!!!» [23, с. 24].

Отже, образ Галі займає чільне місце у романі. Вона є уособленнями світла у темряві. Вона зростала у сім'ї грабіжників, проте зуміла зберегти душевне благородство та людяність. Галя була мовби біла лілея серед болота. Персонаж Галі складний і багатогранний.

Автори роману зображуючи її заперечували силу згубного середовища, доводили, що людина сама обирає як їй чинити. Проте, своїм коханням Галя не зуміла принести Чіпці повного щастя, приборкати у ньому дух бунтарства та не зупинила від морального падіння. Утративши будь-яку надію на щасливе життя, у саме серце вражена падінням Чіпки, Галя накладає на себе руки.

2.4. Психологічна неоднозначність образу Христі

Цікавим і багатогранний є для нас образ бідної наймички Христі. Сирота змалку, все життя залишилася доброю, турботливою та милосердною жінкою. Її боротьба за щастя, сімейні цінності та прагнення до змін роблять її однією з найяскравіших постатей у творі. Вона добре розуміє пошуки правди Чіпкою, співчуває Галі та Мотрі.

Христина – одна зі головних персонажів роману, її героїня символізує образ української жінки кінця XIX століття.

Христя змальована як сильна, але співчутлива жінка – віддана родині.

Виросла Христя у наймах, але завжди була веселою щебетухою. Проживши з дядиною, дівчинка ще змалку привчена до роботи. Наймитувала сирітка у хазяйки вправно, тому й уподобала багачка наймичку, як рідну дочку [23].

Іван Стешенко, характеризуючи Христю порівняв її як жінку прийдешнього, свідому жінку з людською гідністю та відданою служінню

людському благу. Як висновок того, що може дати суспільству українська жінка [32].

Одружившись із Грицем, Христя прагне родинного затишку, проте вона не закривається у своєму тихому сімейному щасті, а переймається стражданнями інших людей.

Усією своєю душею співчуває Христя Чіпчиній недолі, намагається розрадити його і допомогти. Вона змогла побачити у Нечипорідобрулюдину, який оступився. Окрім того, жінка відчула, що її чоловік здатен обійти правду та може легко змиритися з неправдою. Заклопотана робочими буднями селянського життя, щоденною хатньою роботою, малими дітьми втягнута в сімейні турботи, проте серце молодої жінки залишається чуйним до людської біди та горя.

Коли всі відвернулися від Чіпки, Христя шукала йому виправдання, залишалася йому вірним другом і соратником. Після розмови з Чіпкою, Христя пересвідчилася в тому, що Чіпка зовсім не той гультіпака та волоцюга, яким називають його люди та Гриць, про якого й сама вона думала. Маючи скривджене з дитинства добре серце здогадалося, що Чіпка зовсім інший, не такий – не гультіпака і не волоцюга. Має Чіпка добре серце та чисту душу. А те, що він п'є, то лихо і несправедливість втоплює в горілці. Важко переживає Чіпка людську байдужість, жадібність та егоїзм. Навіть, брати чи сестри рідні ворогують між собою [23].

Можемо підсумувати, що героїня, в минулому сирота та наймичка, симпатизує Чіпці, переживає його горе, обурюється соціальною несправедливістю, засуджує поведінку Гриця, що відвертається від Чіпки в його нещастях.

Христя зуміла розгледіти у Чіпці не гультіпаку та злочинця, добру людину, шукача правди і справедливості якого зламала важка доля.

ВИСНОВКИ

Можемо підсумувати, що роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» є унікальним явищем у літературі ХІХ , початку ХХ століття. У вітчизняному літературному дискурсі творча спадщина Панаса Мирного має епохальне значення. Митець є одним із фундаторів реалістичної школи в українській літературі. Брати Рудченки стояли біля основ українського реалістичного роману.

Серед літераторів свого часу Панас Мирний вирізняється як один із творців реалістичного напрямку у літературі. Проведене нами дослідження свідчить про актуальність творчості письменника в сучасному науковому дискурсі з позицій новітніх літературознавчих парадигм. твору.

У романі простежуються дві паралельні лінії. Своєрідне зображення подій та вчинків персонажів, взаємозв'язаність кріпацтва і капіталізму, їхня наступність – це було висвітлено саме тоді, коли залишки кріпацтва надто відчутно позначалися на всьому – аж до спустошення людських душ. Відтворення майже столітньої історії українського села, суспільно-економічних відносин і течій народного життя у взаємозалежності між ними, заглиблення у родовідні лінії героїв та історичні події, дали можливість автору обґрунтувати закономірності суспільного розвитку та їх вплив на героїв твору.

На формування художніх образів у романі великий вплив мала історична та політична парадигма. Громадський рух, який розгорнувся наприкінці ХІХ століття став вихідною точкою всієї творчості Панаса Мирного та Івана Білика. Вагомий вплив на історико-культурний контекст доби мали реформи Олександра II. Осмислити феномен літератури доби реалізму допомагає порівняння його з характерними особливостями літератури того періоду – доби розквіту українського романтизму.

Характерною особливістю творчої спадщини братів Рудченків був синтетизм романтичної та реалістичної літературної школи.

Проблема внутрішньої поліфонії особистості у творчості Панаса Мирного та Івана Рудченка має вирішальний характер творення системи образів і зводиться до питання відношення особистості до історичної реальності.

Головний герой роману – Чіпка Варениченко постає як шукач правди та суспільної справедливості. Чіпка – незвичайний герой, бунтар, він має багатий емоційний світ і намагається протистояти несправедливості. Він – не позитивний чи негативний герой, а жива людина, яка жила і діяла в реальних обставинах. Життя Чіпки важке та контроверсійне. Він народився добрим хлопчиком і прагнув завжди залишатися добрим і корисним для суспільства.

Не зумівши побороти обставини та несправедливості, Нечипір Варениченко із шукача та поборника правди перетворюється на злочинця. Він втратив віру те, що чогось можна досягнути чесною працею, що спричинило деградацію його особистості. Автори проводять Чіпку через численні випробування: одні обставини підштовхують героя до злочинів, інші – направляють на шлях істини. Чіпка не зумів побороти важкі обставини, що зрештою привело його до трагічного кінця. Усе сталося з героєм було не просто результатом соціальної несправедливості, а результатом свідомого вибору.

Галя, дружина Чіпки – героїня, яка з усіх сил намагається врятувати Чіпку і постійно бореться за нього. Образ Галі складний та поліфонічний. Дівчина виросла у злочинному середовищі, проте не стала його частиною, залишившись білою лілею посеред болота. Побачивши, що усі її зусилля були марними, героїня втратила сенс життя і здоровий глузд та наклала на себе руки.

Гриць, як і Чіпка виріс у злиднях. Будучи козачим сином і сиротою, Грицько живе у байдужої до нього тітки. Проте, він не скаржиться на свою лиху долю, тяжко заробляє землю і стає заможною та шанованою людиною в громаді. Він хотів одружитися з розрахунку з донькою найбагатшого в селі козака Лози, проте, отримавши відмову, Гриць не озлобився, а одружився з любові з сиротою Христею. Письменники не наділяють Грицька винятково позитивними рисами. Грицькові притаманні такі риси, як пристосуванство та заздрість. Коли парубок придбав землю, то відчув себе іншим, наче більшим став – виріс і потовщав. Про це й люди заговорили в селі, схвалюючи талан Гриця до хліборобства та вміння господарювати. Став Гриць для бідних молодих дівчат корисним женихом. Але ж хлопець на бідних дивився гордим та зневажливим поглядом, став горнутися до заможних багатчів. [23].

Проте, герой не втратив людяності: після арешту Чіпки, Гриць приймає його матір до свого дому доживати старість. Грицько важко переживав падіння Чіпки. Намагаючись догукатися до розуму товариша, з тугою і біллю, тяжким жалем пожалів пропащого Чіпку. [23].

Складний та поліфонічний образ Грицькової дружини Христі. Христина виросла в наймах, проте зростала у любові – любила її хазяйка, як власну дитину. Одружившись з Грицем Христя тяжко працює, підтримує чоловіка, нарівні з Грицем дбає про добробут своєї сім'ї. Проте, Христя, на відмінну від чоловіка, не закривається в своєму добробуті від людського нещастя. Вона щиро співчуває Чіпці, підтримує його, а коли він стає на криву стежку, намагається не засудити, а зрозуміти його вчинки.

Дослідивши роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» через призму новітньої літературознавчої школи ми можемо підсумувати, що семантична поліфонія художніх образів виразно проявляється у творі авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ангеловська К. Романи Томаса Гарді «Тесс із роду Д'ербервіллів» і Панаса Мирного «Повія»: парадигма жанрово-стильової типології»: дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2017. 195 с.
2. Гаєвська Н. М. Панас Мирний – найбільший епік ХІХ століття : навч. посіб. / Надія Марківна Гаєвська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Київ. ун-т, 2004. 236 с.
3. Григоренко І. В. Епістолярна спадщина Панаса Мирного в літературно-критичному контексті доби : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Ірина Василівна Григоренко; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2011. – 20 с.
4. Гринь М. Скарбник зі «скверного города» з «літерацькою вдачею» в душі, який не корився «московській воші». *Наш український дім*. Науково-популярний часопис. № 2 Ніжин, 2019 С.18 – 38 – URL: [Nash-ukrainskyj-dim-2-2019-r..pdf \(ukrsvit1.com.ua\)](http://ukrsvit1.com.ua/Nash-ukrainskyj-dim-2-2019-r..pdf)
5. Грицай М. Панас Мирний : нарис життя і творчості. Київ: Дніпро, 1986. 191 с.
6. Грицютенко І. Мова та стиль художніх творів Панаса Мирного. Київ : Рад. шк., 1959. 352 с.
7. Грушевський О. З сучасної української літератури. Начерки і характеристики: начерки і характеристики. Ч. І: Українські повістярі другої половини ХІХ в. / Олександр Грушевський. Вид. 2-ге. Київ : Вид. т-во "Криниця", 1918. 207 с.
8. Євдокименко В. Суспільно-політичні погляди Панаса Мирного. Київ: Вид-во АН УРСР, 1955. 192 с.
9. Єфремов С. Панас Мирний : крит.-біогр. нарис. Київ: Слово, 1928, 253 с.

10. Ільницький О. Конфлікт між козацьким і селянським світоглядом у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Слово і час*. 1990. № 4. С. 51–56.
11. Кирилюк Є. Панас Мирний. Харків : Укр. робітник, 1930. 150 с.
12. Ковдя С. Новаторство Панаса Мирного у створенні системи персонажів. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 5. С. 8–10.
13. Корсунський М. Панас Якович Рудченко (Панас Мирний) як службовець, громадянин і людина: Знадоби до загальної характеристики : (3 власних споми́нів). *Червоний шлях*. 1927. № 7–8. С. 233–257.
14. Костюк Г. Панас Мирний: життя та творчість : (крит.-біогр. нарис з дод. ст. про І. Білика). Харків : Літ. і мистецтво, 1931. 116 с.
15. Лавріненко Ю. Про П. Мирного та його роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Панас Мирний, Іван Білик. Хіба ревуть воли, як ясла повні? : роман ; з післясловом Ю. Лавріненка*. Харків ; Київ, 1932. С. 447.
16. Лаврунов К. З історії створення соціальнопсихологічного роману «Повія» Панаса Мирного. Херсон : Темп, 1955. 147 с.
17. Левченко Н. Феноменологічна екзегеза імені як конструктор психологічної характеристики літературних героїв: роман Панаса Мирного «Повія». *Вісник Житомирського педагогічного університету*. Наукове періодичне видання. Житомир, 2004. Вип. 15. С. 209–212.
18. Майдан О. Психологічні спостереження Панаса Мирного в жанрі роману. *Слово і час*. 1999. № 10. С. 28–32.
19. Марковський М. Як утворивсь роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» П. Мирного та Ів. Білика. Київ, 1925. 76 с.
20. Матвеева Т. Український роман другої половини ХІХ століття: модель світу, жанрові трансформації. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. 420 с.

21. Мельникова К. Філософія фаталізму в романах Т. Гарді «Тесс із роду Дербервіллів» і Панаса Мирного «Повія». *Проблеми сучасного літературознавства*: зб. наук. пр. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2014. Вип. 19. С. 340–349.
22. Міщук Р. Реалізм Панаса Мирного і проблема художньої розповіді. *Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – поч. XX ст.* Київ, 1991. С. 78–111.
23. Мирний П. Хіба режуть воли, як ясла повні?: роман з нар. життя / Панас Мирний, Іван Білик. Київ : Знання, 2020. – 242 с.
24. Огоновський О. Історія літератури руської. Т. 3, 1891.
25. Охрімович Ю. Розвиток української національно-політичної думки / Ю. Охрімович. – Нью-Йорк, 1965. – 120 с.
26. Папуша І. Наративні моделі українського реалізму: Панас Мирний і топос проституції. *Біблія і культура*. 2005. № 7. С. 170–176.
27. Присяжнюк М. Ф. Цензурна історія творів Панаса Мирного. *Українське літературознавство*. Львів, 1990. Вип. 55. С. 3–9.
28. Пивоваров М. Майстерність психологічного аналізу: Роман «Повія» Панаса Мирного. Київ : Акад. наук УРСР, 1969. 120 с.
29. Пільгук І. Естетичні погляди Панаса Мирного. *Українська мова і література в школі*. 1967. № 2. С. 16–21.
30. Пчілка О. Слово про Панаса Мирного. *Прапор*. 1969. № 5. С. 80
31. Рублевська Л. Пейзаж у прозі Мирного. *Життя й революція*. 1930. № 4. С. 169.
32. Сиваченко М. Історія створення роману «Хіба режуть воли, як ясла повні?»: з творчої лабораторії Панаса Мирного та Івана Білика. Київ : Держ. худож. літ., 1957. 323 с.
33. Сиваченко М. Корифей української прози: нарис творчості Панаса Мирного. Київ : Наукова думка, 1967. – 215 с.

34. Соболю О. Ю. Лінгвопрагматичні засоби вираження поліфонії у сучасному французькому медійному дискурсі: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.05. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2007. 20 с.
35. Стешенко І. Панас Мирний – співець «лиха давнього й сьогочасного». *Літературно-науковий вісник*. 1914. Т. 66, кн. 7–8. С. 59–94.
36. Ушкалов Л. Реалізм – це есхатологія : Панас Мирний. Харків: Майдан, 2012. 180 с.
37. Ушкалов Л. Творча історія роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Слово і час*. 2019. № 5. С. 3–14.
38. Федоренко Т. До вивчення композиції роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Дивослово*. 1994. № 4. С. 37–39.
39. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури. Львів, 1890.
40. Хачатурян К. Особливості часо-просторової організації роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2020. № 3. С. 74–78.
41. Хворостяний І. Г. Концепти «свобода» та «свобода волі» як чинник формування системи образів у прозі Панаса Мирного: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Ігор Григорович Хворостяний ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 20 с.
42. Хіба ревуть воли, як ясла повні? : роман з нар. життя / Панас Мирний, Іван Білик. Женева : Книгарня-вид-во Георга Гошена, 1880. 420 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wpcontent/uploads/books/18914/file.pdf> ; <https://diasporiana.org.ua/proza/18914-panas-m-bilik-i-hiba-revut-voli-jak-jasla-povni/>
43. Шупта-В'язовська О. Психологізм повісті «Лихі люди» в контексті художнього часу та простору. *Вісник Запорізького державного університету*. Сер. Філологія. 2001. №4. С. 173–175.
44. Явтушенко Н. Драматургія Панаса Мирного. Жанрові особливості: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Харків. 2008. 20 с.